

Душан РАШКОВИЋ
Народни музеј Крушевац

УБИКАЦИЈА ДРУМСКИХ ПРЕЛАЗА НА ПОДРУЧЈУ СРЕДЊЕГ ТОКА РЕКЕ КРКЕ У АНТИЦИ

Айсџиракџи: У време римске доминације, друмски прелази преко реке Крке, за прелаз и градњу мостова, користили су седрене баријере крчких слапова, Бободол и Рошки слап у средњем току реке, и Скрадински бук, у доњем делу Крке. Код слапова Бободол и Рошки Слап пронађени су римски надгробни натписи легијских ветерана, посветни натписи, Марту и Нептуну, и Латри, делови храма, и проточна чесма у облику лавље главе, што нам помаже да прецизно убицирамо прелазе; тим више што су на траси друмова, наомак мостова, пронађени трагови цивилних насеља, рустичних вила, који потврђују убицирање римских друмских праваца.

Подручје тока реке Крке налази се у географском подручју типичног јадранског краса, у унутрашњости севернодалматинске обале. Континуитет људског постојања овде се може пратити још од времена палеолита, што је посведочено археолошким налазиштем Пећине у Брини, привременом пећинском станишту палеолитских ловаца старом 18000 година, пронађеном у кањону највеће притоке Крке, реке Чиколе.¹ Поред тога у ширем окружењу реке Крке налази се и неколико слабо истражених неолитских локалитета као што је локалитет код цркве у Мратову, који су познати тек на основу случајних површинских налаза.² Најбројнији праисторијски локалитети у овом делу Далмације јесу гвозденодобна градинска насеља, смештена на истуреним положајима изнад саме реке,

¹ M. Malez, 1963, 253 - 255; 1976, 12.

² Z. Brusić, 1978, 25 - 34.

или на западним оброшцима планине Промина, окренутим према троуглу који затварају реке Крка и Чикола.³ Управо су та стратешки добро изабрана градинска утврђења била прва препрека римској експанзији на подручје које гравитира реци Крки, експанзији која је још у другој половини II века пре Христа, увела Крку у историјски, односно антички период.

Крчки крај је ушао у сферу интереса римске освајачке политике 128. године пре Христа, када су римске легије под водством Гаја Семпронија Тудитана продрле до обала ове далматинске реке. Био је то рат Рима против Јапода, народа смештеног у данашњој Лици и Горском котару, који су поред Тудитана, водили Тиберије Пандуза и Гај Јуније Бруг. Познато је да је након повољног завршетка рата Семпроније Тудитан прославио тријумф. Према Плинијевим наводима Гај Семпроније Тудитан је на постамент, на коме је стајала његова статуа, дао написати: „Од Аквилеје до реке Титија 200 стадија.“⁴ Титијус, како се некада звала река Крка, величанствен је крашки феномен који извире у сенци Динарских планина, и након 72 km тока, кроз својеврстан речни фјорд, утиче у море недалеко од данашњег града Шибеника. Својим дубоким врлетним кањоном Крка чини најзначајнију природну аномалију усечену у рељеф залеђа источне обале Јадрана и није случајно што Тудитан у кратком хвалоспевном опису свог продора у дубину северозападног Балкана помиње управо Крку. У протониторском, предримском времену, Крка је била гранична линија двају илирских племена, Либурна западно и Делмата источно од реке. Истина, није јасно када је цели ток постао линија разграничења. Податак код римског историчара Апијана о освајању либуриског града Промоне од стране Делмата, 51. године пре Христа, казује да су се Делмати тек тада спустили до горњег и средњег тока реке. Доњи ток Крке у подручју античког града Скардоне, сасвим сигурно је и пре тога био граница двају племена.⁵ Постоји могућност да се једно време гранична линија одвајала код ушћа реке Чиколе у Крку и узводно ишла према Петрову пољу и поменутој Промони. Дошавши у посед целог тока Крке Делмати су могли да организују ефикаснију одбрану и бољу контролу померања непријатеља према њиховом подручју.

³ Праисторијске градине овог подручја делимично су регистроване у појединим археолошким радовима ширег интереса: W. Buttler, 1931. 187 - 189, 190 - 193 и 196; Š. Batović, 1971-1972. 11 и даље; Š. Batović, 1977. градинска насеља на левој обали реке Крке назначена су у овом раду само на картографском приказу градинских локалитета.

⁴ I. Lučić, 1986. 219.

⁵ M. Suić, 1955. 281.

Римски аутори не пишу поближе о правцима кретања римских офанзива. Евентуално се набрајају најважнија утврђења која су се супростављала римским легијама. Тако историчар Страбон, говорећи о Октавијановом походу на Делмате 34/33. године пре Христа, наводи: „Salo (Салона), Prīato (Промона), Ninia (Книн), Sinotium, оба стари и нови, које је спалио Август“.⁶

Римски историчар Плиније описујући делматску територију истиче следећа утврђења: „in hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata populi Romani proelis castela“.⁷

Занимљиво је да аутора помињу различита делматска насеља. Страбон, Промону, Нинију, и два Синотиума, а Плиније, Бурнум, Андетријум, Трибулијум. Истина, Страбон говори о 34/33. години пре Христа, док Плиније када говори о прослављеним делматским утврђењима, вероватно мисли на велики Панонско-делматским устанак 6-9. године. Ипак оба аутора говоре о насељима на истој територији, у готово истом времену, и поставимо ли поменута праисторијска делматска насеља у тачан географски однос, ови шкрти топографски подаци могу нам бити приближан путоказ у реконструисању правца кретања првих римских експедиција на делматску територију. Ако као полазиште узмемо реку Крку, видимо да би код Страбона полазишна тачка била Нинија. Локалитет који лоцирамо на Градину св. Спаса изнад данашњег Книна, надамак гротла врлетног крчког кањона, смештеног уз саму десну обалу реке, где се у Крку улива једна од највећих притока, река Бутишница.⁸ Са положаја на Градини св. Спаса лако се контролише цело Книнско поље и ток реке Крке све до уласка у њен кањон. Код другог поменутог римског аутора, Плинија, полазишна тачка на Крки јесте Бурнум, локалитет који археолошка наука убицира уз леву обалу реке Крке, на Градини у селу Пуљани, где Крка под оштрим углом скреће на југ и тако ствара рт окружен речним током.⁹ Подно Градине у Пуљанима природа је начинила најдивљији ток реке Крке, са атрактивним слапиштем Манојловац, високим 50 метара, а дужине преко 500 метара.¹⁰ Наспрам праисторијског Бурнума Римљани су подигли истоимени војни логор XI легије. Ове две градине, Нинија - Св. Спас код Книна, и Бурнум - Градина у Пуљанима, уз недалеку Промону, представљају најподесније положаје за смештај градинских утврђења и

⁶ *The Geography of Strabo*, 1967, 261 - 262.

⁷ A. Mayer, 1957, 343.

⁸ J. Alačević, 1878 103 - 104.

⁹ M. Zaninović, 1968, 103 - 104.

¹⁰ *Krka i problemi njene zaštite*, 35.

организовање ефикасне одбране делматског подручја на западном правцу. Римски историчари не помињу случајно ова утврђења јер је римска војска најчешће упадала у делматско подручје управо преко овог западног правца. Већ на првом кораку Римљани су се суочавали са великим прометним искушењем, пребацивањем са платоа Ђуковице, преко кањона Крке, на проминско-миљевачки плато. Неугодан Крчки кањон могао се избећи обиласком северно од Нинге - Книна и спуштањем у Книнско поље, преко Косова поља, у Петрово поље. Судићи према Страбоновом помињању Ниније, овај правац је, вероватно, користио Октавијан 34/33. год. пре Христа, крећући се према одлучној бици за Промону. Међутим, негодност оваквог избора су мочваран терен око Книна, честе поплаве овог дела Книнског поља и прелазак преко неколико јаружастих притока реке Крке, које су у неким временским периодима праве реке.¹¹ На овом делу Крке никада нису пронађени трагови евентуалног сталног прелаза, моста преко реке, тако да овде можемо само нагађати, па чак и претпостављати да на подручју од Крчића до Книна таквог прелаза није ни било. Аргументи за то су и правци римских итнерара који у правилу заобилазе ово подручје.¹²

Прелази преко реке Крке у антици

Римски итнерари јасно упућују да друмске прелазе преко реке Крке требамо тражити у средишњем и доњем делу реке.¹³ Сваком погледа бољем познаваоцу конфигурације терена у тим деловима тока, јасно је да за прелазак нема превише погодних позиција. Крка већим делом тече уском кањонском долином, окомитих страна високих до 150 метара. Ипак, кањон се мањим делом проширује у издужена проточна језера благих падина погодних за спуштање друмова до саме реке.¹⁴ Игром природе на местима ширења речног кањона, из уског у шири пространи део, река ослобођена стешњености убрзава проток воде и ствара крчке седрене баријере, познате слапове Крке. На оваквим местима слапови поред атрактивног призора природне лепоте, стварају природан мост између двеју обала. Може се рећи да је природа пола посла, а зидањем мостова преко плићина седрених баријера, римски градитељи су идеално спајали људски рад и природни феномен. Током летњих месеци седрене баријере великим делом чак потпуно пресуше, што је наравно још више олакшавало посао.

¹¹ S. Gunjača, 7, 1959, 19.

¹² K. Miller, 1916, 475, 479.

¹³ M. Suić, 1981, Appendix II, Izvori, 301, 302 и 303.

¹⁴ Dalmacija, 1972, 108-112.

Анализирајући резултате ретких археолошких истраживања, и углавном случајних налаза античке материјалне културе, као и личном проспекцијом терена, може се тврдити да су римски градитељи изградили три моста преко Крке. Мост код малог слапа Бободол, изнад Марасовићевог језера, мост преко Рошког слапа, на врху Висовачког језера, и мост преко Скрадинског бука, овог пута у дну великог проширења, које чине Висовачко језеро, и проширење утока реке Чиколе у Крку. Као што у наслову овог рада и стоји, у овој мањој археолошкој расправи биће реч само о прелазима у средњем делу тока реке, односно о прелазима Бободол и Рошки слап.

Бободол

Магистрални римски друм је Крку прелазило преко ниске седрене баријере Бободол. Овде, 7 km низводно од Книна, почиње средњи ток реке и то је прва седрена баријера Крчког кањона. Налази се у атару села Радучић с десне стране Крке и села Марасовине на левој страни реке. Сељани Марасовина слап зову Чавлина бук, док га сељани Радучића називају Бободол. У новинским чланцима и историјским изворима најчешће се јавља име Бободол, тако да се тај назив користи и у овом чланку.¹⁵ Треба разликовати суседно село Бободол, које се налази мало издвојено од леве обале реке, односно од локације истоименог слапа. Данас је мали слап Бободол готово потпуно уништен прокопом канала посред седре слапишта, кроз који сада протиче сав ток реке. Некада се под самим слапом ширило тзв. Марасовићево језеро, дугачко 1100 m, широко 300 m. Језеро је нестало смањењем висине Билушића бука, следећег слапа у низу крчких слапова. Оваква немилосрдна девастација слапова на овом делу реке мотивисана је покушајима да се убрза проток воде и спрече или бар смање поплаве околине Книна. Међутим једина корист оваквих радњи било је богатство архолошких налаза који су пронађени на локалитету слапа Бободол.

Још у XVIII веку путописац Алберто Фортис обилазећи Крку бележи интересантан налаз у седри слапа Бободол.¹⁶

„Прије неколико година, приликом ископавања на том мјесту по владаревој наредби, пронађен је седам стопа дубоко у седри архитрав и

¹⁵ Historijski arhiv Zadar, Geografska i topografska karta Dalmacije - Planimetrijska karta Krke od mosta kod Topolja do Bobodola, Izvod iz katastarske mape, Zadar, 1842, br. 254 i 315.

¹⁶ A. Fortis, 1984, 77.

кровни вијенац од грчког мермера дивно украшен барелефима који представљају цвјетне вјенчиће, корњаче, крокодиле и друге водоземне животиње. Вјероватно је стајао на вратима неког нимфеја. Кнински су га фратри довели до Бободола и узели један његов дио разбивши га на жалост, по обичају вјерског варварства, за некакав украс у својој цркви¹⁷.

Столеће касније, 1847. године, лист „La Dalmazia“ доноси извештај о налазима пронађеним приликом хидрауличких радова у седри слапа Бободол. Тако се у поменутом новинском чланку набрајају: „piloni di pietra“ - камени пилони, „un capitelo di pietra di ordine corinto“ - коринтски капител, „un idoletto di metallo“ - метална фигурица, „un tubo di piombo con testa di leone ad un estremita“ - оловна цев с лављом главом на једном крају.¹⁷

Исте налазе помиње и британски путописац Сер Џејмс Гординер (Sir James Gardner-Wilkinson), с додатком још једног предмета пронађеног у слапу Бободол, „spiral column“ - спирални стуб.¹⁸

Приликом ових радова 1847. године пронађен је и један епиграфски споменик, неуобичајен римски натпис који је тешко протумачити јер је писан искључиво скраћеницама.¹⁹

	M	A	S	
	Q	B	R	
F	N	V	S	

Посвета M A S вероватно је намењена богу рата Марту, обзиром на близину војног логора Бурнум, али и на недалеки налаз с истом посветом, о коме ће бити речи. Међутим, натпис се може читати и као Mercuri Augusto Sacrum, односно могао је бити подигнут и богу Меркуру. Последњи ред је сасвим сигурно Votum Libens Solvit.

NEPTVNO	SACL	LIPO
V	S	L

У корпусу римских натписа провинције Далмација CIL III под бројем 2827 налази се документован још један римски епиграфски споменик пронађен код слапа Бободол:²⁰

Натпис је очито посвећен богу вода Нептуну, што је и логично с обзиром на место где је пронађен. Спајајући чињенице проналаска овог натписа са проналаском дела архитрава с рељефима водоземних животиња, па и одломка спиралног стуба, и коринтског капитела, можда не би било

¹⁷ La Dalmazia 3, 1847, 351-352

¹⁸ J. Gardner-Wilkinson 1848, 22

¹⁹ La Dalmazia, 3, 1847, 351 - 352

²⁰ CIL III 2827

превише тражити на овом месту и постојање Нептуновог храма, или, ако пустимо машти на вољу, можда храма неког либурнског Нептуна, као што је то нпр. јаподски *Bindus Neptunus* из долине Уне. Крка је сигурно много значила у животу домаћег становништва, тако да се бар шире паралеле са обожавањем Бинда Нептуна, са локалитета Привилица недалеко од Би-хаћа, логично намећу.²¹ Међутим, ако и није реч о било каквој вези са домаћим култовима, пошто је искрено говорећи, Биндус Нептун много комплекснији култ од обожавања саме реке, могао је то бити римски Нептун, кога су као бога реке обожавали становници Бурнума и околних насеља, са римским или романизованим становништвом. Није наодмет напоменути да је негде на подручју Бурнума можда чак у кањону Крке, пронађен део скулптуре, „колосално попрсје Нептуново“, које се до крај XIX века, заједно са многим вредним споменицима налазило изложено на тргу у Кистањама,²² највећем насељу на подручју средњег тока реке Крке. Ипак, присуство Нептуна не можемо другачије објаснити него поштовањем реке Крке, која је сасвим сигурно била поштована и пре доласка римских легија.

Педесетих година овог века вршени су последњи радови на прокопавању слапа Бободол. Тада је средином слапишта седрена баријера потпуно уништена и том приликом су из седре извађени велики квадратни блокови правилно обрађеног камења, сасвим сигурно делови римског моста. Камени блокови су извучени у село Марасовине, неки су искоришћени као грађевински камен, а неки се могу и данас видети у центру села.

Рекапитулирамо ли све налазе пронађене код слапа, односно у самом слапу Бободол, видећемо дала се ту поред великих камених блокова, нашли архитрав с рељефима водоземних животиња, коринтски капител, спирални стуб, натпис посвећен Нептуну, натпис посвећен вероватно богу Марсу, проточна славина у облику лавље главе с разјапљеном чељусту, кроз коју је протицала вода, и метална фигурица. Све то јасно говори да се овде код Бободола налазио римски мост на траси важног римског друмског правца Салона – Бурнум, али, као што смо већ рекли, постоји могућност да је код самог моста био подигнут и Нептунов храм. Проточна оловна славина с лављом главом чува се данас у Археолошком музеју у Задру. До сада се сматрало да потиче из самог Задра, или из неке античке, севернодалматинске градске средине, јер је у музејским инвентарским књигама вођена

²¹ J. J. Wilkes, 1969, 187-188.

²² C. Patsch, 1895, 385.

без места налаза.²³ Међутим у поменутом чланку листа „La Dalmazia“ јасно стоји да су метални идол и оловна цев с лављом главом пренесени у Задар.

Поред наведених налаза из самог слапа, у ближој околини имамо још неколико археолошких налазишта. Тако и на врху, с леве стране кањона, непосредно изнад слапа Бободол, налазимо остатке из времена римске доминације. Локалитет се налази баш на месту где пут излази из кањона и прелази на раван део проминског платоа. То је атар села Марасовине, а одавде потиче налаз фрагментовано очуваног епиграфичког споменика. Натпис је готово потпуно уништен, сачувана су само фрагменти два реда натписног поља:²⁴

I . AVG . F . D VII

Према К. Пачу читање натписа било би:
 Ti. Caesari div) i Aug (usti) f (ilio) D (ivinepoti
 Auigusto.../ imperatori) VII....

Натпис је са свих страна, па и на полеђини, оштећен, тако да није јасно није ли у овом случају реч о фрагментованом миљоказу.

На истом месту пађен је и поклопац саркофага, ако ћемо тако протумачити реч „поклопница“, како се налаз невешто описује у једном путописном чланку с краја XIX века, или је можда реч о надгробној стели, јер једини опис овог данас изгубљеног споменика помиње урисе и натпис, што нам опет може говорити да се на овом месту налазила и римска некропола. Опис археолога аматера Гргура Урлића-Ивановића, у чланку Вјесника Хрватског археолошког друштва из 1892. године, који нам је ето сачувао бар спомен на овај вредан археолошки предмет, гласи:²⁵

„Римска гробна поклопница од финог црвенкасто биелог мрамора са урисима и натписом. Однесена и приклесана данас служи за надгробну плочу Јандре Чавлина у Лукарском гробљу.“

Остаци који се данас виде на овом положају не припадају античком периоду, већ касном средњем веку. Ту се налази неколико разбијених плочастих стећака и један крст украшен полулоптастим испупчењима на завршецима кракова крста, и у средини с украсом рељефа јелена извијене главе, са роговима окренутим надоле. Налази с овог локалитета, који је у блиској вези са слапом Бободол још један су доказ важности управо ове трасе пута за Бурнум.

На, супротној, десној обали реке Крка налази се село Радучић. Међутим, пошто према поделама сеоских атара, слап Бободол некако више

²³ В. Paковac, 1982, 131.

²⁴ С. Patsch, 1895, 414.

²⁵ G. Urlić-Ivanović, 1892, 80.

припада селу Марасовине, на левој обали, тако изгледа да у Радучићу нема налаза који потичу из самог слапишта. Ипак и овде су забележени врло занимљиви налази из периода римске доминације. Истичу се два натписа, пронађена крајем прошлог века, узидана у кућу Симе Радића из Радучића. Посебно натпис који носи титулацију цара Клаудија, а кога подиже Р. Antius, забележен као намесник провинције Далмације 51/52. године. Натпис је вероватно стајао на неком већем јавном споменику. Други натпис из Радучића је уобичајен надгробни споменик.²⁶

Сви поменути налази, који су пронађени код самог слапа Бободол, потпуно су занемарени у археолошкој, па и путописној литератури, прве половине XIX и целог XX века, а локалитет је поново актуализован тек рекогносцирањем археолога Музеја Дрничке Крајине 1985 - 1986. године, што ипак није сасвим логично с обзиром на то да је реч о траси магистралне римске прометнице, саграђене још за време намесника Долабеле, тзв. „forma Dollabelliana“, у правцу Салона-Андетријум-Магнум-Промона-Бурнум, која се у Долабелино време завршавала у подножју брда Илица, односно „ad imum montem Ditionem Ulcirum“.²⁷ У археолошкој науци до досада се сматрало да се римски магистрални прелаз налазио код слапа Брљан, непосредно под Бурнумом, војним логором XI легије, али ту је прелаз много компликованији, боље речено у римско време био је готово немогућ, а мора се констатовати и чињеница да уз саму реку нема никаквих археолошких трагова. Археологе који су се бавили тим проблемом заваравао је савремени прелаз код Брљана, и проточна брана која је скренула ток реке Крке кроз подземни тунел према хидроелектрани Манојловац. Савремени прелаз је могућ због тога што је у стрме хридине на десној обали Брљана једноставно усечен савремени пут.

Рошки слап

Поред прелаза код Бободола, у средњем току реке Крке егзистирао је још један важан римски прелаз. Био је то прелаз који је користио друм забележен код Анонима Равењанина као веза Промоне и Арберије (Варварије).²⁸ Путописац Г. Concina, обилазећи Далмацију на самом почетку XIX века, помиње два римска надгробна натписа уклесана у живу стену на Рошком слапу.²⁹ Исте натписе описује и пионир далматинске археологије, директор Археолошког музеја у Сплиту F. Lanza 1848,

²⁶ С. Patsch, 1895, 392 - 393.

²⁷ I. Bojanovski, 1974, 203 - 208.

²⁸ M. Suić, 1981.

²⁹ G. Concina, 1841, 42 .

године.³⁰ Натписи су и данас на истом месту, један лево, други десно уз само слапиште. Натпис на левој обали уклесан је у стену која се пре неколико стотина година обрушила са оближњих високих литица, тако да данас натпис стоји наопако. Натпис има 8 редова и слова су доста оштећена, али је срећом већ раније преписан. Јеино је нејасан последњи, осми ред у натписном пољу:³¹

T Cillius / T f(filius) Fab(ia Tribu) Domo Lara / nda Vet(eranorum) / Leg (io) XI ann(or)um LXX / Stipendioru (m) / XXXIIX /E....

Име Cillius осим овог случаја није позната на територији римске провинције Далмације.³² Био је пореклом истоњак из Ларанде у Лицаонији. Умро је са 70 година, а у легији је службовао 38 година. Легија у његово време није носила почасни наслов *Claudia pia fidelis* који је заслужила 42. године, што значи да је ветеран Cillius службовао и умро пре те године.

Надгробни натпис уз десну обалу слапишта Рошки слाप такође је ветерански, али је овде реч о центуриону IV легије Македонске. Натпис је уклесан у једну издвојену стену висине 1.50 m. Стена се налази усред питеорескне ливаде уз трасу античког пута који је од Рошког слапа водио на запад. Натписно поље је 2 cm удубљено у камен с профилацијом у облику обрнутог слова S. Натписно поље има 10 редова, а сам натпис је израђен лепим класичним словима, с лигатуром AV у трећем реду, у речи Faventia, и VA, уместо VE, у речи Veteranorum.³³

Appinius / Pol(ia) Faven / tia Quadr / atus (centurio) Vete / eranorum / leg(io) III Mac(edonica) / an(n)os na(tus) XL / bis huc pietas / ossa...bene...

Appinius је као и Cillius једини с тим именом на подручју провинције Далмација. Пореклом је био из Италије.³⁴ Из натписа се чита да је службовао у IV македонској легији, али и да је био центурион ветеранске јединице, која је вероватно била стационирана ту, где је и Спровео своје пензионерске дане, и где је умро, дакле на Рошком слапу.

Трећи надгробни натпис једног римског ветерана с Рошког слапа пронађен је 1886. године. Забележен је у литератури, али му се данас не може ући у траг. То је нешто дужи натпис са 7 редова у натписном пољу:³⁵

³⁰ F. Lanza, 1848, 77.

³¹ CIL III 2812.

³² M. Pavan, 1958, 276.

³³ CIL III 2817 = Dessau 2487.

³⁴ M. Pavan, 1958, 275.

³⁵ F. Bulić, 1886, 177.

M Fraxanius Sex f(ilius) / Pol(ia) Domo Regio Lepido / veteranus leg XI eques / annorum XLIII stipendiorum XXV donatus / phaleris torquibus / armillis h(ic) s(itus) e(st) / prim(us) l(ibertus) pro meritis

Fraxanius је као и претходна двојица ветерана, једини с тим именом у провинцији Далмацији. Био је коњаник XI легије пре него што је она добила назив *Claudia pia fidelis*, дакле пре 42. године. Као и Appinius био је пореклом из Италије.³⁶ Одликовања за храброст, *phalerae* - токе на прсима, *torques* - огрлица, и *armilla* - наруквица, упућује на борбе у којима је Fraxanius учествовао. Можемо сасвим слободно претпоставити да су то биле борбе с Делматима у току устанка од 6. до 9. године.

Последњи војнички натпис с Рошког слапа јесте посвета либурнској богињи Латри, од стране војног службеника Гаја Туранијуса Северуса, евокатуса Августовог.³⁷ Туранији су забележени у Салони и на подручју северне Далмације: Скардони, Нединуму и Коринуму, дакле готово у непосредној близини Рошког слапа,³⁸ а како каже J. J. Wilkes били су водећа фамилија у римској Скардони.³⁹ Натпис је део већег жртвеника који је секундарно употребљен као грађевински камен и био узидан изнад улаза у Марасовићеву воденицу у Рошком слапу. Данас је натпис пренесен у Музеј Дрнишке Крајине. Натпис има 5 редова и готово је потпуно избледео:

C(ai) Turranius / C(ai) f(ilius) Severus / evoc(atus) aug(usti) / Latrae aram / p(osuit)

Евокатуси су били официри у рангу нижем од центуриона, а изгледа да су углавном били ветерани, јер нпр. Vellei каже „*revocati undique et omnes veterani*“.⁴⁰ У непосредној близини Рошког слапа, на врху кањона с леве стране реке, у селу Бриштани, пронађен је још један посветни натпис чији дедикант носи наслов евокатус, али евокатуса налазимо и у нешто удаљенијем селу Островица, на десној обали, 18 km од реке Крке.⁴¹

Натпис из Бриштана је посвета богу Марту, а пронађен је 1896. године заједно са траговима архитектуре, међу којима је било и неколико мањих стубова: „Уз то се нашло више комада ступова разне дебелине, од

³⁶ M. Pavan, 1958 277.

³⁷ J. Medini, 1984, 241.

³⁸ M. Pavan, 1958, 279.

³⁹ J. J. Wilkes, 1969, 312 - 313.

⁴⁰ Према J. J. Wilkes, 1969, 130.

⁴¹ *CIL III 14 321 (2)* Островица се налази недалеко од Варварије, а са локалитета потиче и налаз аре са посветним натписом:

I (ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iulius Ge / minus/ ex voto sus / cepto.

неке особите врсте финог камена кога се у нашем мјесту не налази, а међу свим птиче се један комад веома фино исклесан.⁴² Натпис је имао 5 редова:

Marti Aug(usto) / sacr(um) / C(ai) Terentius / Celsus Evoc(atu)s / Aug(usti) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(crito)

Сва три натписа Августових евокатуса пронађена су на домак трасе комуникације. Промона – Варварија – Асерција, и вероватно су њихови дедиканти обављали некакву службу везану за одржавање или обезбјеђивање друмова. Друм од Промоне према Рошком слапу ишао је преко самог места Дрпши и равног краја Миљевачког платоа где се на неколико места могу видети спуриле, једни трагови некадашњег античког пута. Спуриле нису сачуване у континуитету, испрекидане су, и тешко их је документовати. Од Рошког слапа на исток према Варварији пут је ишао преко локалитета Смордељи, неколико километара западно од Рошког Слапа, одакле потичу налази римских цигли са сачуваним печатима IV и VIII легије, и где је, сматра се, био центар за производњу цигли војног логора Бурнум. Пронађени су остаци трију цигларских пећи и одломак надробног натписа са прочеља једног саркофага.⁴³ Од Смордеља римски друм се природно спуштао према Варварији и Скардони, а могао је и скретати на север према Бурнуму.

Последњи ветерански натпис пронађен на домак Рошког слапа на реци Крки, секундарно употребљен служно је као део гробне архитектуре неког од гробова код цркве Св. Мартина у селу Мратово 10 km узводно од самог Рошког слапа.⁴⁴ Оригинално место налаза натписне плоче било је нешто западније, ближе реци, на размеђи села Богатић и Пуљане. Управо тамо где се и налази локација „Дуга стина“ која се изричито и помиње у самом натпису. Стела на коју је натпис урезан била је висока 1,75 m, широка 60 cm. Натпис је најдужи од свих пронађених уз реку Крка, заузима два дела лица стела, подељен је на 10 редова:

A Sentius A f(iilius) / domo Arreti(us) / vete(eranus) leg(io) XI h(ic) s(itus) et f(i) / hic est occisus / finibus Varvari / norum in agello / secus Titium flu / men ad Petram / longam f(aciendum) c(uravit) her(es) / Q Calventius L(ucii) f(iilius) Vitalis

Сентији су познати у Салони и Нединуму. А. Сентијус је био ветеран XI легије пре него што је добила назив Claudia pia fidelis, дакле пре 42. године, пореклом је био из Арета у Италији.⁴⁵ Убијен је на свом имању уз

⁴² F. Buljić, 1896, 86-87.

⁴³ C. Patsch, 1896, 508-510.

⁴⁴ Š. Ljubić, 1867, 165-166.

⁴⁵ M. Pavan, 1958., 290-291.

реку Крку, на граници подручја Варварије код Дуге греде - *Petram longam*. Истоимени локалитет Дуга греда и данас се налази надомак места где је натпис пронађен, тако да слободно можемо претпоставити да овај локални назив, који је описног карактера и апсолутно одговара дугачкој и дубокој греди - стени на самој ивици десне обале кањона, траје у народу већ 2000 година. Помињање границе Варварије - *finibus Varvarinorum* отвара многа питања. Више археолошких истраживача промишљало је куда би могла ићи та гранична линија, пако би најлогичније решење био сам кањон Крке, што потврђује спомен малог имања уз саму реку где се убиство и десило, „*in agello secus Titium flumen*“, наравно кад горе поменуто Дуге греде.⁴⁶ Недоумицу изазива велика близина војног логора Бурнум на северу. Од Дуге греде војни логор Бурнум, односно локалитет „Шупља црква“, удаљен је 4-5 km. Ако Бурнуму придодемо и локалитет Руделе код села Ивошеваца, где се нашло највише легионарских надгробних натписа, и где су убициране сапабае, трговачке и цивилне зграде, онда је удаљеност тек 2-3 km. Сама Варварија је много удаљенија од Дуге греде, односно од овог дела реке Крке и налази се на неких 14-15 km. У покушају да објаснимо границу Варварије, на прагу самог војног логора, можемо претпоставити да је натпис из Мратова старији од времена када је Бурнум постао стално посадно место XI легије, када су овде боравили само одреди XX легије, и на најважнијим стратешким тачкама одреди ветерана као што је био онај из Рошког слапа. Сам податак да је Септијус убијен код свог имања на Крки може да указује на немирно време, када још није била успостављена стабилна контрола целе територије, какву би требало да осигурава посада једне легије.

Негде на подручју Рошког слапа или можда већ поменутог села Бриштане пронађен је један надгробни натпис, као и сви до сада поменути, изгубљен. Овог пута реч је о надгробном натпису цивилне особе, дакле нити ветерана нити евокатуса Августовог. Натпис је познат из не баш вештог преписа, али ипак није сасвим јасан, присутни су сви његови најважнији елементи:

D(is) M(anibus) / M Iulio Evcheti / et M Iulio Iuliano / Moschisconiugi et filio

Натпис је стајао секундарно узидан негде на простору фрањевачког самостана Висовац. Забележио га је још 1603. године Шибенчанин Доминик Заворе, а није познато одакле је донесен.⁴⁷ Без обзира на недостатак тог

⁴⁶ M. Suić, 1960-1961, 195

⁴⁷ Š. Ljubić, 1883, 136

важног податка, може се претпоставити да није пренесен из неке веће удаљености, и да је то један од сигурних трагова цивилног живота на реци Крки, из времена када више није било потребе за војним присуством.

Већ и површна анализа ветеранских натписа у околини Рошког слапа указује на њихов настанак у првој половини првог века после Христа. Ако тражимо тачно временско одређење морамо помислити на велики Панонско-делматски устанак, који је од 6. до 9. године захватио читав северозапад Балканског полуострва. Ветерански одред у подручју Рошког центуриона ветерана, слапа, о коме натписи недвосмислено говоре, био је под заповедништвом *Arpiniusa* бившег припадника IV македонске легије. У борбама се истакао ветеран *Frahanus*, коњаник XI легије који је одликован са три ордена. Среће није имао *A. Sentius* убијен на свом малом имању уз реку. Све недаће је пребродио *T. Cillius* доживевши 70 година у лепоти Рошког слапа. Његов дуг животни век, па и век његова службовања од чак 38 година у XI легији, пре него што је она добила почасни назив *Claudia pia fidelis*, најбољи је доказ о раном присуству ветерана на Рошком слапу. Насељавање ветерана на одређена подручја или у значајније градове било је уобичајена пракса римске освајачке политике. Након војне службе ветерани су добијали отпуст у новцу или власништво над имањима. Пољопривредне површине наомак Рошком слапу нису толико простране или атрактивне за пољопривредну производњу, али вероватно се нашло довољно места за формирање мањих пољопривредних добара и њима припадајућих рустичних вила.

Натписи који помињу евокатусе очито су другачијег карактера, и из другог времена. Реч је о посветним натписима. Марсу и Латри, и најгрубље их можемо датovati у нешто касније време, када је требало одржавати комуникације и кад су државни службеници службовали на важним прометним тачкама какве су сваке су биле и Рошки слап, или мост на Рошком слапу.

Река Крка и Бурнум задржали су још дуго свој стратешки значај, који је још једном дошао до изражаја током Јустинијанових настојања 535 - 537. године да Готима отме Далмацију, када су се око Крке водиле одлучне борбе.⁴⁸ У једном моменту током рата готска војска се утаборила: „на равници негде између Салоне и Скардоне.“⁴⁹ Између Салоне и Скардоне најмаркантнија равница је плато Далматинске загоре, одакле потичу археолошки налази који се могу директно везати за овај догађај. Реч је о познатом налазу источнототских појасних копчи, које су пронађене у

⁴⁸ J. J. Wilkes, 1969, 425-427.

⁴⁹ Prokopije iz Cezareje, 1961, 110.

загорском селу Унешћ.⁵⁰ Раван крашкн терен унешћког краја, готово као месечев пејзаж, могао би одговарати Прокопијевој „равници некако између Салоне и Скардоне“, где се улогорила готска војска под заповедништвом војсковође Грине. Другом приликом, током операција римско-готског рата, у непосредној близини овог подручја, долази до битке између Гота и Римљана. Судећи према подацима код Прокопија, битка се десила на реци Крки, код Скардоне у Либурији. Можемо претпоставити да су Готи римску војску сачекали приликом самог преласка преко Крке. Дали се битка одиграла баш код саме Скардоне, или негде узводно, можда код Рошког слапа, односно Смрдеља код Рошког слапа, који се такође налази падомак саме Скардоне, тешко је утврдити. Сигурно је, како каже Прокопије, да су се Готи након пораза повукли долином Крке у Бурнум.⁵¹ Како је Бурнум много ближи Рошком слапу него самој Скардонн, то је још један аргумент за убикацију битке на скрадинском подручју.

Када говоримо о мосту преко Рошког слапа треба поменути да данашњи савремени мост преко Крке управо користи седрене баријере за прелаз, тако да пут који спаја две обале реке делимично иде преко седре, а местимично преко лукова моста. Сам изглед данашњег моста, са великим бројем малих лукова, који премошћују Крку, упућује на већу старост. Према једном податку, који је аутору чланка љубазно дао Марко Менђушић, кустос Музеја града Шибеника, приликом поправки извршених на мосту седамдесетих година овог века, у доњем, готово темељном делу једног од лучних стубова, пронађен је римски повчњик из II века. Примерак се чува у Музеју града Шибеника.

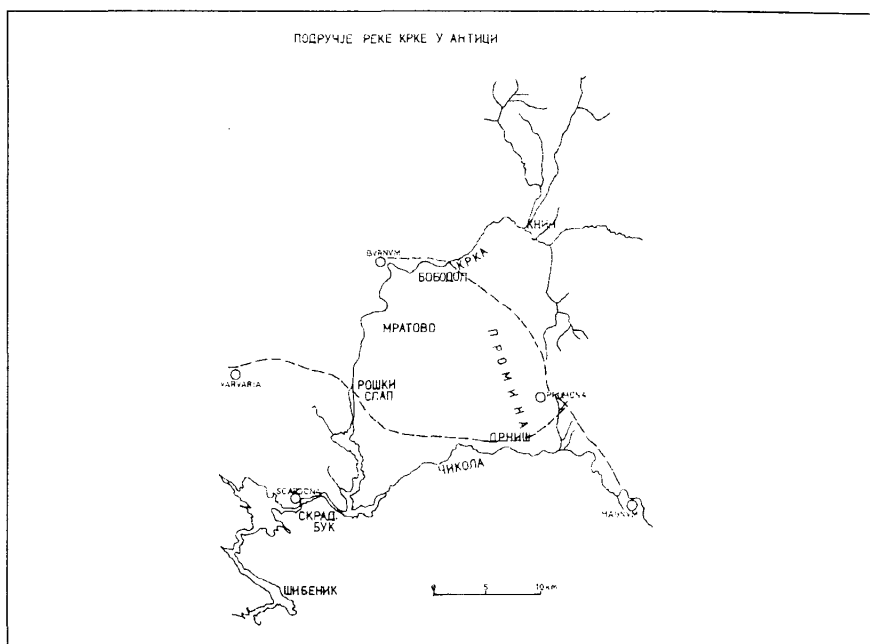
Фрањевачки историчар Вињалић, када половином XIX века пише о римским старинама око реке Крке, за мост у Рошком слапу каже: „Pons Traiani, Roschi slap.“⁵² Ови подаци, наравно, не морају да значе да је мост још из римског времена, али су и они један од путоказа за претпоставку да се и у римско време овде налазио један савим сличан мост.

Трећи мост у низу античких прелаза преко Крке био је мост који је за прелаз користио седрену баријеру Скрадински бук, који се налази 19 km низводно од Рошког слапа, на траси римског друма *Salona Tragurion, Rider. – Scardona*. Међутим, занимљива и важна проблематика прелаза код Скардоне излази из географских оквира овог рада и остаје као једна од недовршених тема далматинске археологије.

⁵⁰ Z. Vinski, 1978, 40, T. XV-4I XVII-1.

⁵¹ Prokopije iz Cezareje 1961, 121.

⁵² S. Zlatović, 6, 1883, 19.

THE LOCATION OF PASSAGES OVER THE MIDDLE KRKA RIVER IN ANTIQUITY

Summary

The area of the Krka River is one of the most striking natural phenomena of inland Dalmatia. As early as protohistoric times the Krka marked the border between two Illyrian tribes, Liburnians and Delmatians. It came in the sphere of Roman expansion policy as early as 128 BC, when Gaius Sempronius Tuditanus reached the river. Octavianus' troops crossed the Krka in AD 33-34, and it was there that battles took place during the great Pannonian-Delmatian uprising of AD 6-9, as testified by the historians Strabo, Appian and, indirectly, Plinius the Elder. Under Roman rule, the river was spanned by three bridges, two of them at the mid-course, and the third towards its lower part, near Skradin. The passage on the road Salonae-Burnum, contrary to its usual location at the Brljan Falls, in fact was built along the Bobodol limestone barrier, as evidenced by numerous finds of material culture and the vestiges of the bridge itself, rescued from the limestone waterbed in the late eighteenth century and in the mid-nineteenth. Roman dedicatory inscriptions to Mars and Neptun, as well as the ornamented fragment of an architrave, a Corinthian capitel and a spiral column may suggest a Roman temple by the bridge.

The passage by the Roški Falls, on the road Promona-Varvaria, was also important. It is by this waterfall that ever since the Pannonian-Delmatian uprising a

unit of Roman veterans was stationed, as confirmed by four tombstone inscriptions, while later on the road was secured by Augustus' *evocati*, as evidenced by dedicatory inscriptions to Mars and Latra. Judging by the finds from Brištani, Mratovo and the island of Visovac, in the vicinity of the Roški Falls there also were civilian settlements, rustic villas.

The river briefly restored its strategic importance by the very end of antiquity, under Justinian, during the Roman-Gothic wars of 535-537.

ЛИТЕРАТУРА

Alačević, J.

1878 *Il Municipio Magnum ed il altri luoghi lungo la via Romanada Salona a Burnum*, Bullettino di archeologia e storia dalmata, 1, Split.

Batović, Š.

1977 *Caratteristiche des agglomérations fortifiées dans la région des Liburnes*, Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja, 15.

1971-1972 *Problemi prapovijesti kninskog područja*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 10.

Bojanovski, I.

1974 *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo.

Brusić, Z.

1978 *Prehistorijski i ranoantički nalazi u Šibenskoj okolici*, Izdanja HAD-a, sv. 3, Split.

Bulić, F.

1896 *Starinske iskopine u selu Brištanim pokraj Krke*, Bullettino di archeologia e storia dalmata, 19, Split.

1886 *Varvaria*, Bullettino di archeologia e storia dalmata, 9.

Buttler, W.,

1931 *Burgwalle in Norddalmatien*, Bericht der Romisch - Germanischen Kommission, 21.

CIL - Corpus inscriptionum Latinarum Consina, 9.,

1841 *Viaggio nella Dalmazia litorale*, Lettere VIII, Scardona

Dalmacija.

1972 *Dalmacija, Spomen knjiga o kongresu udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata*, Split.

Fortis, A.,

1984 *Put po Dalmaciji*, Zagreb.

Gardner-Wilkinson, J.,

1848 *Dalmatia and Montenegro*, London.

The Geography of Strabo.

196 *The Geography of Strabo*, Books VI - VII, London.

Gunjača, S.,

1959 *Tinensia archeologica-historica-topographica*, Starohrvatska prosvjeta 7, Split.

Ilakovac, B.,

1982 *Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije*, Zagreb.

Krka i problemi njene zaštite 1953

Krka i problemi njene zaštite. Zagreb.

Lanza, F.

1848 *Antiche lapidi Salonitanae ineditae*, Spalato.

Lučić, I.,

1986 *Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske*, Zagreb.

Ljubić, Š.

1883 *Novi izvori za dalmatinsku epigrafiku*. Rad JAZU, knj. 65, Zagreb.

1867 *Arheološke crtice*. Rad JAZU, knj. 1. Zagreb.

Malez, M.,

1963 *Paleontološka i stratigrafska istraživanja nekih kvartarnih lokaliteta u 1961. godini*. Ljetopis JAZU, 68, Zagreb.

1976 *Prilog poznavanju nekih problema paleolitika na istočnoj obali Jadrana*, Materijali 12

Mayer, A.,

1957 *Die Sprache der Illyrer*. BD II, Wien.

Medini, J.,

1984 *Simpozijum Duhovna kultura Ilira, Latra dea Neditarum*, Sarajevo.

Miller, K.,

1916 *Itineraria Romana, Romische Reisewege in der Hand der Tabula Peutingeriana*. Stuttgart.

Pavan, M.

1958 *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Memorie classe di scienza morali e lettere, vol. XXXII, Venezia.

Patsch, C.

1895 *Rimski kameniti spomenici kninskoga muzeja*, Glasnik zemaljskog muzeja 7.

Prokopije iz Cezareje.

1961 *Pod Justinijanovim žezlom*, Ljubljana.

Suić, M.,

1981 *Antički grad na istočnoj obali Jadrana*, Zagreb.

1955 *Granice Liburnije kroz stoljeća*, Radovi JAZU, 2.

1960-61 *Municipium Varvariae*, Diadora, 2. Zadar.

Urlić-Ivanović, G.

1892 *S Krke Prominske*. Vjesnik Hrvatskog Arheološkog društva 14, br. 4, Zagreb.

Vinski, Z.

1978 *Archaeologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen bereich Jugoslawiens*, Problemi seobe naroda u karpatskoj kotlini, Novi Sad.

Wilkes, J. J.

1969 *Dalmatia*, London.

Zaninović, M.

1968 *Burnum, castelum - municipium*, Diadora 4, Zadar.